

وضعیت کتابداری در تاجیکستان و راههای بهبود آن^۱

نوشته عبدالرحیم رحیم اف^۲

ترجمه محسن شجاعی^۳

چکیده: نویسنده به بررسی آماری-تحلیلی شبکه‌های کتابخانه‌های تاجیکستان که عبارتند از کتابخانه‌های وزارت فرهنگ، فرهنگستان علوم جمهوری تاجیکستان، وزارت آموزش ملی، کمیته‌های دولتی و ادارات، کتابخانه‌های سازمانهای دولتی، مؤسسات و نهادها، کتابخانه‌های اتحادیه‌های صنفی و کالخورها و دیگر تعاونیها می‌پردازد. همچنین از آموزش کتابداری و نارسایی کتابخانه‌ها و شبکه اطلاع‌رسانی در جمهوری تاجیکستان گفتگو می‌کند.

بدون شک کتابداری که رسالت تأسیس کتابخانه‌ها، تمرکز آنها در شبکه‌ای واحد، ایجاد مدیریت متمرکز، تکمیل و سازماندهی مجموعه‌ها و فعالیتهای اطلاع‌رسانی و کتابشناختی را برعهده دارد، همچون یک ارگانیزم پویا و پیچیده، با وظایف اجتماعی فراوان، عمل می‌کند. مهمترین جنبه‌های ساختاری کتابداری به‌طور همه‌جانبه در نوشته‌های تخصصی بررسی شده است. اما جدا از جنبه‌های مزبور، کتابداری را باید بخش مهمی از فعالیتهای ایدئولوژیکی، آموزشی - فرهنگی و علمی - اطلاع‌رسانی به‌شمار آورد، که نیازهای جامعه را از نظر آثار چاپی و دیگر اسناد و مدارک تأمین می‌کند. در عمل همه جنبه‌های زندگی اجتماعی در ارتباط متقابل با کتابداری قرار دارد.

۱. در ترجمه حاضر از یاریها و راهنماییهای استاد ارجمندم دکتر فرسادمنش، رئیس گروه زبان روسی دانشگاه تهران بهره فراوان برده‌ام. بیشک بدون یاری ایشان این ترجمه کاستیهای بیشتری می‌داشت. -م.
۲. رئیس دانشکده کتابداری دانشگاه دولتی هنر تاجیکستان (معروف به دانشگاه م. نورسون زاده).
۳. کتابدار مرکز تحقیقات مخابرات.

دلایل چنین برداشتی به شرح زیر است:

اول: منابع اطلاعاتی در زمینه‌های علمی، عمومی، ادبی و هنری به تبع تغییرات و تحولات دگرگون‌کننده دوران معاصر افزایش یافته است.

دوم: فراهم کردن تسهیلات و امکانات بازیابی و مصرف اطلاعاتی که افراد جامعه تولید کرده‌اند، به اندازه تولید آن اطلاعات از اهمیت برخوردار است.

سوم: دستیابی به اطلاعات شرط لازم برای سرعت بخشیدن به شتاب پیشرفتهای علمی و فنی است.

چهارم: و بالاخره، شبکه منظم کتابخانه‌ها که قادر باشد نیازهای اطلاعاتی جامعه را تأمین کند، یکی از نشانه‌های اساسی عملکرد جمهوری متحد^۲ در سطح یک دولت محسوب می‌گردد.

عواملی که برشمردیم ما را ناگزیر می‌سازد تا به کتابداری در جمهوری متحدمان عنایت بیشتری داشته باشیم. تدابیر مؤثری اتخاذ کنیم که ضامن تکامل منظم و مستمر آن باشند، راههای توسعه و دورنمای کتابداری را بر پایه جمع‌بندی علمی روشهای کنونی آن در نظر بگیریم و جهات اصلی آن را که یکی از ارکان توسعه اقتصادی - اجتماعی و فرهنگی به شمار می‌رود مشخص کنیم.

چنانچه بخواهیم موفقیت‌های کتابداری در تاجیکستان را روشنتر نشان دهیم ناگزیر بایستی به سرچشمه‌های نخستین آن بپردازیم. هر رسته از دانش بشری بطور عام، و کتابداری بطور اخص، حاصل دوره مشخص تاریخی است که مراحل معین رشد و گسترش را پشت سر گذاشته و نظم و سلسله‌مراتب خاصی را پذیرا شده است. در عین حال هر بخش از این مجموعه همزمان با انجام وظایف اجتماعی خود تکامل یافته و زمینه پیدایش اجزای جدیدی را فراهم می‌آورد.

برای توصیف همه جانبه کتابداری به عنوان یک سیستم مستقل، پیش از هر چیز تفکیک آن به اجزای سازنده‌اش ضروری است. این اجزا در درجه اول تعداد

۴. «جمهوریهای متحد» پانزده جمهوری اصلی تشکیل دهنده اتحاد جماهیر شوروی هستند. صفت «متحد» متمایزکننده این جمهوریها از «جمهوریهای خودمختار» است که به نیت از استقلال و حاکمیت کمتری برخوردارند، مانند جمهوری خودمختار نخجوان که تابع جمهوری آذربایجان است. نک به: شیرین آکیز. اقوام مسلمان اتحاد شوروی. ترجمه علی خزائی فر، مشهد، آستان قدس، ۱۳۶۶. ص ۲۹-۳۰.

کتابخانه‌ها، وابستگی سازمانی آنها، گنجایش مخزن‌ها، شمار مراجعه کنندگان و میزان تخصص کتابداران است. اما موارد برشمرده در مجموع فقط بخش اصلی کتابداری را تشکیل می‌دهند. در یک طرح مفصل می‌توان این فهرست را ادامه داد. اصل نگرش تاریخی ایجاب می‌کند که ما به مبدأ شکل‌گیری پدیده مورد مطالعه که در این جا کتابداری است، مراجعه کنیم. یکی از ویژگی‌های خاص پیدایش و رشد کتابداری در تاجیکستان آن است که کتابداری بر پایه تحولات انقلابی در روند حرکت‌های اقتصادی و اجتماعی شکل گرفت. خلق تاجیک در دوره پیش از انقلاب اکبر دارای سنت‌های ارزشمندی در تهیه کتاب‌های دست‌نویس و چاپ سنگی بود. با این وجود حکم تاریخ چنان اقتضا کرد که فرهنگ بالای کتابدوستی و کتابخانه‌های مشهور واقع در کاخ‌ها شالوده تأسیس کتابخانه‌های سوسیالیستی قرار نگیرند. با پا گرفتن نظام نوین سوسیالیستی کتابخانه‌های گوناگون از نظر سازمانی به واحدهای وابسته به ادارات دولتی و مؤسسات علمی - پژوهشی و فرهنگی - آموزشی تبدیل شدند.

به هر حال عملکرد فعالانه کتابخانه‌ها معمولاً با حل مسائل مربوط به چاپ کتاب، محو بیسوادی، تربیت کارمندان کتابخانه و غیره همراه بوده است. کتابداری جمهوری ما نیز در بستر تکامل تاریخ عمومی تاجیکستان شوروی، راه توسعه را پیمود.

همانگونه که در ماده ۱۰ «آیین‌نامه کتابداری در اتحاد جماهیر شوروی» آمده است: «کتابخانه‌های شوروی بدون در نظر گرفتن وابستگی سازمانیشان، شبکه واحدی از کتابخانه‌ها را تشکیل می‌دهند که براساس اشتراک وظایف بنیادین و اصول فعالیتشان در ارتباط با یکدیگر قرار دارند». با این دید شبکه کتابخانه‌ای تاجیکستان شامل کتابخانه‌های زیر است: کتابخانه‌های شبکه وزارت فرهنگ، فرهنگستان علوم جمهوری شوروی سوسیالیستی تاجیکستان، وزارت آموزش ملی، کمیته‌های دولتی و ادارات، کتابخانه‌های سازمان‌های دولتی، مؤسسات و نهادها، کتابخانه‌های اتحادیه‌های صنفی، کالخوزها و دیگر تعاونیها و سازمان‌های اجتماعی. در رأس همه کتابخانه‌های جمهوری، کتابخانه دولتی جمهوری شوروی تاجیکستان موسوم به کتابخانه فردوسی قرار دارد. به عقیده او.س. جویریان کتابخانه جمهوری مظهر دولت و حاکمیت جمهوری متحد است.

کتابخانه‌های فعلی تاجیکستان دستاوردهای جمهوری را در شاخه‌های مختلف اقتصاد ملی، علم و فرهنگ به روشنی نشان می‌دهند. این کتابخانه‌ها با متمرکز کردن نتایج نوآریم‌های علمی، فنی و هنری و ادبی نویسندگان داخلی و خارجی مستقیماً به تحکیم هرچه بیشتر بنیانهای اقتصادی و فرهنگی یاری می‌رسانند.

جمهوری تاجیکستان، که تا کمی پیش از سال ۱۹۱۷ به کمک وجوه اندک کمک‌های عمومی و شخصی تنها دارای دو کتابخانه (یکی در اوراتپه و دیگری در خجند) بود، به یک جمهوری با شبکه گسترده‌ای از کتابخانه‌ها مبدل گشته است. در ابتدای سال ۱۹۸۷ هزار و سیصد و هفتاد کتابخانه در شبکه کتابخانه‌های وزارت فرهنگ فعالیت داشت. در مخازن آنها ۱۳،۲۴۳،۷۰۰ سند جمع‌آوری شده بود. در طی سال ۱۹۸۶ به ۱۶،۱۱۲،۱۰۰ مراجعه‌کننده ارائه خدمات شد تا بتوانند از ۱۴،۸۸۶،۹۰۰ کتاب استفاده نمایند. بدین ترتیب سهم هر مراجعه‌کننده به طور میانگین ۱۳٫۴ کتاب بوده است. گردش کتاب^۵ نیز عدد ۱٫۱۲ را نشان می‌دهد.^۶ همه نمودارها در مقایسه با سال ۱۹۸۶ افزایش نشان می‌دهند.

افزایش تعداد مجتمعات تولیدی و گسترش فعالیت آنها باعث رشد شبکه کتابخانه‌های اتحادیه‌های صنفی گردید که بخشی از آنها در «شبکه متمرکز کتابخانه‌ها» ادغام شده‌اند. در حال حاضر ۷ شبکه از این دست در جمهوری ما فعالیت دارند: یک شبکه در شهر دوشنبه، چهار شبکه در ولایت^۷ لنین‌آباد و دو شبکه در ولایت ختلان. در عین حال، کتابخانه اصلی جمهوری برای شبکه متمرکز کتابخانه‌های دوشنبه نقش کتابخانه مادر را برعهده دارد. این کتابخانه دارای ۲۰ شعبه و ۴۱ کتابخانه سیار است و مرکز مدیریت علمی و آموزشی برای تمام

۵. گردش کتاب عبارت است از نسبت تعداد کتابهای امانت داده شده در یک دوره مشخص به تعداد کل کتابهای موجود در مخزن. عدد فوق در اصل ۱۰۰،۱۲٪ است که به ۱٫۱۲ ساده شده است. (مفهوم این اصطلاح از نویسنده مقاله، آقای رحیم‌اف سؤال شد). م.

۶. در این مورد و نیز در موارد بعدی اطلاعات و آمار براساس وضعیت اول ژانویه ۱۹۸۷ ذکر می‌شود.

۷. «ولایت» را تاجیکها در مقابل کلمه روسی Oblast به کار می‌برند که از این‌رو در اینجا نیز به کار گرفته شده است. «ولایت» واحدی از تقسیمات کشوری در اتحاد شوروی است که گاه می‌تواند تا حد یک منطقه خودمختار نظیر «ناگورنوقره‌باغ» (در آذربایجان) یا «گورنوبدخشان» (بدخشان کوهستانی در تاجیکستان) ارتقاء یابد. برگرفته از دایرة المعارف بزرگ شوروی-م.

واحدهای شبکه مذکور نیز می‌باشد. در برنامه سازمانی وظایف فراوانی پیش روی کتابخانه‌های اتحادیه‌های صنفی قرار دارد که از آن جمله است: تکمیل امر تمرکز، توزیع متناسب شعب کتابخانه‌ها، بهبود امر آموزشی، گسترش دامنه خدمات و غیره. موفقیت‌های کارمندان مؤسسات علمی در جمهوری ما بر همه روشن است که این خود نمایانگر خدمات ارزنده کتابخانه‌هاست. کارمندان مؤسسات علمی - پژوهشی در شبکه کتابخانه‌های فرهنگستان علوم جمهوری تاجیکستان، خدمات لازم را به «کتابخانه مرکزی علوم» موسوم به کتابخانه ایندیرا گاندی که وابسته به فرهنگستان است و نیز به ۸ شعبه آن که در انستیتوهای تخصصی مستقرند، ارائه می‌نمایند. جدا از اینها ۹ کتابخانه وابسته به انستیتوی علمی - پژوهشی نیز خارج از شبکه «کتابخانه مرکزی علوم» وابسته به فرهنگستان به فعالیت مشغولند. گسترش دامنه فعالیت مؤسسات آکادمیک نیز بر شبکه کتابخانه‌ها تأثیر گذاشته است. کتابخانه‌های وابسته به باغ گیاهشناسی در لنین‌آباد و انستیتوی زیست‌شناسی پامیر در خرق از آن جمله‌اند. نویسندگان دائره المعارف شوروی تاجیک نیز کتابخانه تخصصی خود را دارند که ضمن ارتباط متقابل با «کتابخانه مرکزی علوم» نیازهای علمی - اطلاعاتی آنان را برآورده می‌سازد.

کتابخانه‌های علمی - فنی نیز در جمهوری ما توسعه یافته‌اند. کتابخانه‌های علمی - فنی و تخصصی با قرار گرفتن در شبکه دولتی اطلاع‌رسانی علمی و فنی و به پشتوانه مخازن و مراکز اسناد علمی و فنی خود به شکل گسترده‌ای در ترویج دستاوردهایی داخلی در زمینه علوم و فنون تلاش می‌کنند. این کتابخانه‌ها اخبار مربوط به نوآوری‌های فنی در خارج از کشور را نیز منتشر کرده و آخرین تجربیات بهترین کارمندان عرصه تولید را ترویج می‌کنند. اکنون در حدود ۲۰۰ کتابخانه فنی مستقل در جمهوری فعالیت می‌کنند. کتابخانه مادر در این شبکه «کتابخانه علمی - فنی جمهوری» است که شعبه آن در شهر لنین‌آباد [خجند] قرار دارد. «کتابخانه علمی - فنی جمهوری» به‌طور مداوم امر توسعه و گسترش فعالیت کتابخانه‌های شبکه را پی‌گیری کرده و دوره‌های بازآموزی کتابداران و سمینارها و جلسات مشورتی کارمندان کتابخانه‌های این شبکه را نیز به‌طور منظم برگزار می‌کند.

شبکه کتابخانه‌های پزشکی در جمهوری شامل ۲۲ کتابخانه در سطوح مختلف

است: کتابخانه تخصصی پزشکی جمهوری، ۳ کتابخانه ولایتی، یک کتابخانه در انستیتوی پزشکی، یک کتابخانه علمی - پژوهشی در انستیتوی بهداشت و بیماریهای واگیر، ۶ کتابخانه در آموزشکده‌های پزشکی و ۱۰ کتابخانه در مؤسسات درمان و پیشگیری. این کتابخانه‌ها هر ساله پاسخگوی ۲۶،۲۴۰ مراجعه‌کننده بوده و ۹۲۰،۰۰۰ جلد کتاب امانت می‌دهند. کتابخانه تخصصی پزشکی جمهوری، به عنوان کتابخانه مادر، ۳ شعبه در شهر دوشنبه و ۱ شعبه در کورگان‌تپه که فاقد کتابخانه پزشکی ولایتی هستند، دارد.

۱۶ کتابخانه تخصصی پاسخگوی نیازهای دانشمندان و متخصصان، دانشجویان و همچنین کارمندان بخش کشاورزی است. کتابخانه دولتی کشاورزی تاجیک پستوانه‌ای برای تمام کتابخانه‌های این شبکه است.

اما تعداد بیشتر مراجعه‌کنندگان، به کتابخانه‌های مؤسسات آموزشی تعلق دارد. کتابخانه‌های دانشگاه دولتی تاجیک موسوم به دانشگاه لنین، انستیتوی پلی‌تکنیک، آموزشکده‌ها و انستیتوهای تربیت معلم و نیز هنرستانها به ارائه خدمات به بخش عمده‌ای از جوانان دانشجو و کادر آموزشی می‌پردازند. بقیه کتابخانه‌های آموزشگاههای عالی براساس وابستگی سازمانی خود در دیگر شبکه‌های کتابخانه‌ای جای می‌گیرند. کمیته آموزش فنی و حرفه‌ای نیز ۸۵ آموزشگاه فنی و نیمه تخصصی زیر پوشش خود دارد که هر یک از آنها دارای کتابخانه است.

شبکه مدارس عمومی یکی از قدیمی‌ترین نهادهایی اجتماعی تاجیکستان است. مدارس بعد از انقلاب اکتبر، در جمهوری ما نقش مهمی در شکل‌گیری قشر روشنفکر تاجیک و در توسعه بخشهای گوناگون اقتصاد ملی، علم و فرهنگ ایفا کرده‌اند. همه شریانهای اقتصادی و زندگی اجتماعی خلق ما با مدارس در پیوند است. روشن است که مدارس وظایف تربیتی و تبلیغی خود را به وسیله کتاب انجام می‌دهند و به همین دلیل کتابخانه بخشی از ساختار سازمانی آنها به شمار می‌رود. کتابخانه‌های مدارس و کودکان با تکیه بر دستاوردهای اقتصادی و اجتماعی جمهوری به‌طور مداوم تکمیل شده و با کمک آثار منتشره انس به دانش و فرهنگ را در کتابخوانان نوجوان پرورش داده‌اند.

اکنون ۷۳ کتابخانه کودکان پاسخگوی مراجعه‌کنندگان کم‌سن و سال از قشرهای گوناگون‌اند. اما متأسفانه ۶۹ کتابخانه از این تعداد، با کتابخانه‌های

عمومی بزرگسالان در «شبکه‌های متمرکز» یکسانی ادغام شده‌اند. در بسیاری از نواحی کتابخانه‌های محلی برای کودکان وجود ندارد. در جمهوری ما تاکنون امکان تأسیس شبکه کتابخانه نوجوانان نبوده است. گذشته از این، توجه زیادی که اکنون به نوجوانان مبذول می‌شود و طرح‌های سوق آنان به سوی دانش و کار سودمند، ایجاد شبکه کتابخانه‌های نوجوانان را ضروری می‌سازد.

به‌رغم تعداد اندک کتابخانه‌های دولتی کودکان در جمهوری، شبکه کتابخانه‌های مدارس فعالانه گسترش یافته است. براساس آمار اول سپتامبر ۱۹۸۷ وزارت آموزش ملی، تعداد ۲۵۵۰ کتابخانه در مدارس مشغول فعالیت بوده‌اند که ۲۳ میلیون سند در مخازن آنها ذخیره شده بود. از این تعداد حدود ۱۴ میلیون کتابهای درسی بوده است.

در سالهای اخیر فعالیت «جمعیت کتابدوستان»^۸ در جمهوری ما به نحو چشمگیری افزایش یافته است. به گزارش مطبوعات در ناحیه‌ها و شهرهای جمهوری دهها کتابخانه خصوصی وجود دارد که صاحبان آنها نه تنها مروجین فعال آثار منتشره‌اند، بلکه در تکامل کتابداری نیز سهیم هستند. این کتابخانه‌ها که براساس علائق صاحبانشان شکل گرفته‌اند. گاه از نظر محتوای مجموعه بر بسیاری از کتابخانه‌های عمومی برتری دارند. در آنها تولیدات سازمانهای انتشاراتی جمهوری که در دوره‌های گوناگون توسعه تاجیکستان شوروی منتشر شده‌اند، دلسوزانه نگهداری می‌شود. بسیاری از این کتابخانه‌های خصوصی را که در دسترس کتابخوانان نیز قرار دارند به جرأت می‌توان کتابخانه‌هایی در راستای مکتب تاجیکشناسی نامید. چنین کتابخانه‌هایی به‌طور کلی قادرند تا نیازهای اطلاعاتی انبوه مراجعه‌کنندگان را برآورند.

خوشبختانه مسائل مربوط به استفاده انبوه از آثار چاپی به‌طور روزافزونی توجه روشنفکران صاحب اثر را به خود جلب می‌کند. دانشمندان و نویسندگان نه تنها نگران موضوعات مربوط به خلق ارزشهای معنوی، مفاهیم بکر و اصیل و نیز بهبود وضعیت نشر کتاب هستند، بلکه کار و فعالیت سازمانهای اجتماعی که رسالت

۸. آنچه در متن روسی آمده «انجمن آزاد دوستداران کتاب» است. «جمعیت کتابدوستان» که در اینجا ترجیح داده شده، عنوان رایج این انجمن در میان تاجیکها است.

ترویج و تبلیغ آفرینشهای ادبی و هنری ملی و بهترین نمونه‌ها و شاهکارهای ادبیات جهان را در سطحی گسترده عهده‌دارند نیز اسباب دغدغه خاطر آنها می‌باشد. در این زمینه به بنیاد فرهنگ تاجیکستان که «گل رخسار صفی‌یوا»^۹ برنده جایزه سراسری کامومول، مدیریت آن را برعهده دارد، امید زیادی می‌رود. به نظر می‌رسد که با هدایت و مشارکت مستقیم این بنیاد بسیاری از آثار و از جمله کتابهای برجستگان ملت ما که در طول دوره‌ای بیش از هزار سال خلق شده‌اند، زندگی دوباره‌ای بیابند.

خبر مربوط به تأسیس کتابخانه‌ای در روستای «یخچ» از توابع ناحیه کامومول آباد با اقبال شادمانه افکار عمومی جمهوری مواجه شد. شاعره صفی‌یوا از محل پس‌انداز شخصی و اهدای کتابهای خود کتابخانه بسیار جالبی را در روستای زادگاهش سازمان داده است که در سطح کشور همتایی ندارد. فراخوان و تقاضای صفی‌یوا را نه تنها شاعران و نویسندگان جمهوری، که شاعران و نویسندگان دیگر جمهوریه‌ها نیز پاسخ مثبت داده‌اند. بسیاری، کتابهای امضا شده خود را به نشانی کتابخانه «گل رخسار» فرستادند؛ در اول سپتامبر پیش از فرا رسیدن «روز دانش» کتابخانه دارای ۲۵ هزار جلد کتاب شده بود. گمان می‌رود که ابتکار گل رخسار صفی‌یوا از حمایت گسترده‌ای در میان دیگر روشنفکران صاحب اثر برخوردار شود و صدها هزار جلد کتاب که در کلکسیونها و مجموعه‌های شخصی نگهداری می‌شوند، در دسترس همگان قرار گیرد.

از فهرست کوتاهی که در زمینه شبکه‌های کتابخانه‌ای ارائه شد می‌توان به نتایج زیر دست یافت. تاجیکستان در زمینه کتاب و کتابداری از ذخایر و منابع فراوانی برخوردار است. لازم به یادآوری است که تعداد آنها به مراتب بیش از ارقام رسمی موجود است. براساس آمار وزارت فرهنگ، جمهوری ما دارای ۴۴۹۶ کتابخانه است که در مخازن آنها بر روی هم ۴۷ میلیون و ۷۰۰ هزار سند نگهداری می‌شود. مطابق

۹. برای آشنایی با این شاعر تاجیک نگاه کنید به:

الف) آدینه ۵۱-۵۰ (مهرماه ۱۳۶۹) «گفتگو با خانم گل رخسار شاعر تاجیک»، ص ۷-۶.

ب) اطلاعات [روزنامه] پنج‌شنبه ۲۷ مرداد ۱۳۶۹ «دیدار شاعر پارسی‌گوی و نماینده مردم تاجیکستان در پارلمان مسکو»، از مؤسسه اطلاعات، ص ۳. پ) دنیای سخن ۳۳ (مرداد و شهریور ۱۳۶۹) «گفتگو با اخوان ثالث»،

همین آمار ۵۰٪ جمعیت اهل مطالعه هستند.

اما واقعیت عینی نشان از وضع دیگری دارد. به نظر ما شمار کتابخانه‌ها، مخازن و کتابخوانها بسیار بیشتر از این است. جدا از کتابخانه‌های عمده، بسیاری از کتابخانه‌های کالخورها و ساوخوزها، دستگاههای اداری - تخصصی عهده‌دار اطلاع‌رسانی علمی و فنی و کتابخانه‌های خصوصی که رسماً ثبت نشده‌اند، به فعالیت مشغولند. میزان فعالیت آنها بررسی نشده و در آمارگیری سراسری جمهوری منعکس نگردیده است. در زمینه بالا بردن سطح عملکرد این کتابخانه‌ها نیز کار لازم انجام نگرفته است. لذا، با محدود شدن در چهارچوب کتابخانه‌های دولتی و یا به حساب آوردن تنها بخش ناچیزی از کتابخانه‌ها که فقط در محافل محدود متخصصین شناخته شده‌اند، نمی‌توانیم به‌طور عینی تصویری علمی از کتابداری تاجیکستان بدست آوریم. این مسئله می‌باید مورد بررسی خاص و جامعی قرار گیرد. زمان آن فرا رسیده است که درصدد انجام سرشماری از کتابخانه‌های جمهورییمان برآیم. این امر نه تنها به علت ناهماهنگی موجود در توصیف کمی کار کتابخانه‌ها، بلکه به منظور معرفی مخازن آنها نیز ضروری است. ارقام ارائه شده از تعداد کتابها، شمار مراجعه‌کنندگان، گردش کتاب و درصد جمعیت زیر پوشش خدمات کتابداری در اکثر موارد کمکی به درک وضعیت واقعی نمی‌کنند. امروزه به دشواری می‌توان از میزان منابع به زبان تاجیکی در کل مخازن جمهوری سخنی به میان آورد. از این‌رو تلاشهایی که در جهت توضیح علت سطح نازل مطالعه در جمهوری به ویژه در مناطق روستایی که جمعیت اصلی آن را تاجیکها تشکیل می‌دهند، به کار می‌رود با عدم موفقیت همراه است.

صرف‌نظر از تناقض موجود در وضعیت کتابداری جمهوری ما پیش از هر چیز می‌باید فعالیت کتابخانه‌های عمومی دولتی و تخصصی که عهده‌دار خدمت به عرصه‌های اساسی زندگی ما هستند موضوع این بررسی قرار گیرد.

یکی از دستاوردهای کتابداری در جمهوری ما ایجاد تمرکز به نحوی موفقیت‌آمیز در شبکه کتابخانه‌های عمومی است. وزارت فرهنگ جمهوری و ادارات و شعبه‌های فرهنگی آن در نواحی و ولایات به پیروی از مصوبه کمیته مرکزی حزب کمونیست اتحاد شوروی مبنی بر «ارتقاء نقش کتابخانه‌ها در تربیت کمونیستی زحمتکشان و پیشرفتهای علمی و فنی» اقدامات عملی و مشخصی را طرحریزی

کرده‌اند. پس از آن در مدت کوتاهی بازسازی بنیادی در ساختار سازمانی شبکه کتابخانه‌ها براساس اصل تمرکزگرایی صورت گرفت. ادغام کتابخانه‌ها در شبکه‌های متمرکز، امکانات بالقوه آنان را رشد و گسترش داده و موجبات برآوردن بهتر و کامل‌تر نیازهای مراجعه‌کنندگان را فراهم آورده است.

ایجاد تمرکز در تاجیکستان از نظر کیفی نیز بر فعالیت کتابخانه‌ها تأثیر گذارده است. بالا رفتن سطح کار، گسترش وظایف اجتماعی کتابخانه‌ها و ارتقاء نقش آنان به عنوان مراکز ایدئولوژیک و اطلاع‌رسانی از آن جمله است. نتایج فعالیت کتابخانه‌ها در یازدهمین برنامه پنج ساله گواه این مدعاست. از دسامبر ۱۹۸۱ تا دسامبر ۱۹۸۲ یک رشته «بازدید و مسابقه» در زمینه فعالیت کتابخانه‌های همه شبکه‌ها و سازمانها در سراسر جمهوری برگزار شد. تنها در طول مدت این برنامه به شمار مراجعه‌کنندگان در کتابخانه‌های وزارت فرهنگ ۵۳۰۰ تن افزوده شد.^{۱۰}

از ژانویه ۱۹۸۴ تا ژانویه ۱۹۸۵ مجدداً یک رشته «بازدید و مسابقه» به مناسبت شصتمین سالگرد تأسیس جمهوری شوروی سوسیالیستی تاجیکستان و تشکیل حزب کمونیست این جمهوری برگزار شد. در طول این برنامه شمار مراجعه‌کنندگان ۱۸۴۰۰ تن و امانت کتاب ۲۲۳،۶۰۰ جلد افزایش یافت.^{۱۱}

از آوریل ۱۹۸۴ تا آوریل ۱۹۸۵ نیز کتابخانه‌های جمهوری در کنفرانس سراسری کتابخوانان جوان با عنوان «ما طبقه کارگر جوان» و نیز در مراسم یک ماهه‌ای که در جمهوری تحت عنوان «قهرمانی» در جهت ترویج آثار سیاسی - اجتماعی و میهن پرستانه و به مناسبت چهلین سال پیروزی مردم شوروی در «جنگ کبیر میهنی» ترتیب داده شده بود، شرکت جستند. این برنامه‌ها با تهیه مواد آموزشی - کتابشناختی، برگزاری دهه‌ها و نامگذاری ماهها برای مراسم گوناگون، مجالس سخنرانی در موضوعات مختلف، گردهم‌آییهای کتابخوانان، بررسی‌های کتابشناختی، تنظیم و آرایش ویتربنها، برپایی نمایشگاههای کتاب و نیز تهیه

۱۰. آرشو جاری وزارت فرهنگ جمهوری تاجیکستان.

۱۱. همانجا.

فهرستها و برگه‌دانهای راهنما^{۱۲} و آلبومها و پوسترهایی با مضامین کتابداری همراه بود.

طی سپتامبر ۱۹۸۶ جلساتی به منظور استماع گزارشهای فردی کارمندان «شبکه متمرکز کتابخانه‌ها» برگزار شد که در آن ۱۰ کتابدار شرکت داشتند. پس از شنیدن این گزارشها ۸۴ نفر به علت مسامحه در ارائه خدمات کتابداری و کتابشناختی تنبیه انضباطی شده و ۱۰ تن نیز از کار برکنار شدند.

خط‌مشی اصلی و استراتژیک که همانا سرعت بخشیدن به پیشرفتهای علمی و فنی بوده و از اهداف اساسی اقتصادی-اجتماعی ملت شوروی در دوازدهمین برنامه پنج ساله سرچشمه می‌گیرد، جهات عمده فعالیت کتابخانه‌های جمهوری را تعیین کرده است. در فوریه ۱۹۸۶ شرایط مسابقه سوسیالیستی در زمینه‌های سطح بالای کارایی و کیفیت کار در مؤسسات آموزشی-فرهنگی مورد تجدیدنظر قرار گرفت. این تجدیدنظر بر مبنای بازسازی همه جنبه‌های زندگی و دمکراتیزه کردن گسترده آن و نیز مطابق تصمیمات کنگره بیست و هفتم حزب کمونیست اتحاد شوروی و کنگره بیستم حزب کمونیست تاجیکستان صورت گرفت. در حال حاضر بسیاری از کتابخانه‌ها فعالانه به مسابقه سوسیالیستی سراسر جمهوری پیوسته و همراه با دیگر مؤسسه‌های فرهنگی با موفقیت به منظور تحقق اهداف زیر کار می‌کنند:

- بسیج زحماتشان در جهت عملی ساختن تصمیمات کنگره بیست و هفتم و نوزدهمین کنفرانس حزب کمونیست اتحاد شوروی، کنگره بیستم حزب کمونیست تاجیکستان و نیز اجرای طرحهای دوازدهمین برنامه پنج ساله.

- ارتقاء نقش مؤسسات آموزشی-فرهنگی در تربیت کمونیستی و تنظیم اوقات فراغت زحماتشان در جهت مبارزه با میخوارگی و الکلیسم و نقض کنندگان انضباط کار.

- بالا بردن سطح علمی و عقیدتی و نیز سطح کارایی و کیفیت همه برنامه‌های عمومی، فراهم آوردن امکانات واحد در زمینه پرورش سیاسی، عقیدتی، کاری، اخلاقی و زیبایی‌شناختی با توجه به منافع گروههای مشخص تولیدی و اجتماعی.

۱۲. برگه‌دان راهنما برگه‌دانی است که در آن برگه‌های نشان‌دهنده آثار و منابع مربوط به موضوع نمایشگاه گردآوری شده است. (توضیح از آقای رحیم اف)

تحلیل فعالیت کتابخانه‌ها طی سال ۱۹۸۶ و ۹ ماه از سال ۱۹۸۷ گواه آن است که کتابخانه‌های جمهوری به نتایج مشخصی دست یافته‌اند. در سال ۱۹۸۶ نوزده کتابخانه جدید افتتاح شد. به نسخ موجود در مخازن ۳۹۸ هزار جلد افزوده شد. امانت کتاب به نحو چشمگیری افزایش یافت و به شمار مراجعه‌کنندگان نیز اضافه شد. براساس گزارشها «کتابخانه‌های شبکه متمرکز» در ناحیه‌های شهر توزه، ساویت، کان‌بادام، کالخورآباد، خاولینگ و مستچاه به موفقیت‌های خاصی در گردش کتاب دست یافته‌اند. تشکیل جلسات گسترده بحث پیرامون موضوعاتی نظیر: «تصمیم‌های کنگره بیست و هفتم حزب کمونیست اتحاد شوروی را تحقق بخشیم»، «اهداف و ویژگی‌های دوازدهمین برنامه پنج ساله» و «تاجیکستان در دوازدهمین برنامه پنج ساله» از توجه زیادی برخوردار گشت. در ناحیه‌های خاولینگ و مسکو^{۱۳} «کتابخانه‌های شبکه متمرکز» «دهه خدمات‌رسانی کتابخانه‌ها به دامپرووران» را برگزار کردند و در شهر دوشنبه و برخی شهرها و ناحیه‌های دیگر جمهوری هفته‌های تبلیغ ادبیات کودکان برگزار شد.

اهمیت خاصی نیز به پرورش روحیه میهن‌پرستی و زیبایی‌شناختی و همچنین فعالیت در جهت مبارزه با الکلیسم و درآمدهای نامشروع داده شده است. همچنین سلسله برنامه‌هایی توسط کتابخانه جمهوری موسوم به کتابخانه فردوسی به انجام رسید. در اینجا جلسات بررسی آثاری با مضمون «دوستی تحکیم می‌یابد - شکوفا یابد دوستی»، کنفرانس مراجعه‌کنندگان کتابخانه‌ها درباره آثار میرزا تورسون‌زاده^{۱۴} تحت عنوان «سراینده قله‌های درخشان»، دیدار با مبارزان انترناسیونالیست و غیره برگزار شد.

۱۳. «مسکو» در اینجا یکی از نواحی تاجیکستان در جنوب شرقی دوشنبه و نزدیک مرز افغانستان است که نباید با شهر مسکو پایتخت شوروی اشتباه شود - م.

۱۴. میرزا تورسون‌زاده (۱۹۷۷-۱۹۱۱) شاعر و نمایشنامه‌نویس بزرگ تاجیک است. وی از سال ۱۹۳۵ به عضویت اتحادیه نویسندگان تاجیکستان درآمد و بعدها به ریاست بخش هنرهای دراماتیک ارتقاء یافت. در سال ۱۹۴۶ به سمت مدیر اجرایی اتحادیه مزبور انتخاب شد که تا پایان عمر در این سمت قرار داشت. از مشهورترین آثار او داستان منظوم حسن ارا به کش (۱۹۵۴) را می‌توان نام برد. برگرفته از دایرة‌المعاف شوروی تاجیک - م.

در فعالیت کتابخانه‌ها توجه فراوانی نیز به برگزاری شایسته هفتادمین سالگرد اکتبر کبیر مبذول شد. توسط وزارت فرهنگ برنامه‌های مشخصی در جهت برگزاری مراسم یک‌ماهه تبلیغ نوشته‌ها و منابعی که در زمینه آموزش نظامی ۱۵ و پرورش روحیه میهن‌پرستی و انترناسیونالیستی می‌باشند طرح‌ریزی شد. در چهارچوب تدابیر مربوط به جشنها از پنجم می تا پنجم ژوئن ۱۹۸۷ بسیاری از کتابخانه‌ها اقدام به برپایی نمایشگاه‌های کتاب، تهیه فهرست تجویزی^{۱۶} آثار و نوشته‌ها و برگه‌دانهای موضوعی خاص،^{۱۷} برگزاری مجالس بحث و بررسیهای کتابشناختی و شبهای بررسی موضوعاتی تحت عنوان: «و.ای.لنین، حزب، اکتبر»، در پیشاهنگ رزمنده خلق شوروی، «گارد اکتبر لنین»، «در راه لنین»، «تاجیکستان در دوازدهمین برنامه پنج‌ساله» و «ما از دوستی لنین نیرو گرفته‌ایم». کردند.

رویداد خاص و مسرت‌انگیز در این میان برگزاری دهه هنر و ادبیات خلقهای جمهوری فدراتیو سوسیالیستی روسیه شوروی در تاجیکستان بود. نمایشگاه کتابی که همزمان با برگزاری این دهه در کتابخانه دولتی فردوسی ترتیب داده شده بود، به جشن واقعی کتاب مبدل شد. صدها دانشمند، رهبران حزب و دولت جمهوری تاجیکستان، کارکنان مؤسسات دولتی شهر دوشنبه و مراجعه‌کنندگان کتابخانه‌ها با علاقه فراوانی با مجموعه کتابهایی که از سوی کتابخانه عمومی دولتی موسوم به کتابخانه سالتیکف - شچدرین به تاجیکستان اهدا شده بود، آشنا شدند. ملاقات

۱۵. پیشینه آموزش نظامی شهروندان در شوروی به سالهای نخستین انقلاب اکتبر بازمی‌گردد. فرمان آموزش نظامی همگانی که توسط «کمیته مرکزی اجرائی سراسر روسیه» در آوریل ۱۹۱۸ صادر شد، اقدامی اساسی در جهت تحکیم پایه‌های ارتش سرخ تازه تأسیس و یگانهای پارتیزانی بود. در حال حاضر «آمادگی نظامی افراد جامعه» به مجموعه برنامه‌های آموزش نظامی گفته می‌شود که بدون احضار افراد به خدمت در ارتش به طور منظم در کلیه مؤسسات شوروی اجرا می‌گردد. (برگرفته از دایرة المعارف بزرگ شوروی. م.)

۱۶. در کتابشناسی شوروی، کتابشناسی انتقادی و تجویزی از بیشترین اهمیت برخوردارند. کتابشناسی تجویزی که توسط «نادژدا کنستانتینونا کروپسکایا» همسر لنین پایه‌گذاری شد با پیروی از آراء حزب کمونیست درباره مسائل ایدئولوژیکی، روش حزب را در تحلیل انتقادی محتوای عقیدتی کتابها و مقالات به کار می‌گیرد. این روش کتابشناسی به برگزیدن آثار و نوشته‌هایی کمک می‌کند که خواننده را به علوم و فنون پیشرفته مجهز نموده و او را با روح جهان‌بینی کمونیستی، میهن‌پرستی شوروی و افتخار به میهن سوسیالیستی خود پرورش می‌دهد. در این زمینه انتشار مجله‌ای نیز به نام «چه بخوانیم؟» در سال ۱۹۳۶ آغاز شد. (برگرفته از دایرة المعارف بزرگ شوروی. م.)

۱۷. برگه‌دان راهنما. نگاه کند به زیرنویس ص ۱۷.

جامعه کتابداری جمهوری ما با فرستادگان کتابخانه‌های روسیه تأثیر خوش آیندی بر جای گذارد. همچنین بسیاری از کتابخانه‌های تاجیکستان اقدامات متنوعی در چهارچوب برنامه‌های این دهه انجام دادند.

دوستی هند و شوروی نیز که در چهارچوب جشواره هنر هند در اتحاد شوروی به نمایش درآمده بود، در فعالیتهای کتابخانه‌های جمهوری انعکاس یافت.

همانطور که می‌دانیم، وضعیت کتابداری و مسائل مربوط به پرورش کادر کتابدار زمینه بازدید هیئت بازرسی وزارت فرهنگ اتحاد شوروی بود. نتایج این بازدید در وزارتخانه مزبور و نیز در وزارت فرهنگ تاجیکستان مورد بحث قرار گرفت. در گزارش این هیئت به تاریخ ۲۸ نوامبر ۱۹۸۶ تحت عنوان «درباره نحوه کار وزارت فرهنگ جمهوری تاجیکستان در زمینه بهبود ارائه خدمات کتابداری به جامعه» آمده است: «وزارت فرهنگ جمهوری تاجیکستان امکانات بهبود اساسی در ارائه خدمات کتابداری به جامعه و نیز بازنگری در محتوای فعالیت کتابخانه‌ها را که از خط‌مشی حزب کمونیست اتحاد شوروی مبنی بر سرعت بخشیدن به توسعه اقتصادی-اجتماعی جامعه شوروی سرچشمه می‌گیرد، فراهم نیاورده است. سازمانهای فرهنگی توجهی به توسعه شبکه کتابخانه‌ها ندارند... در ۱۲۴۹ منطقه مسکونی با مجموع جمعیتی بیش از ۶۰۰ هزار نفر کتابخانه‌ای وجود ندارد. در این جمهوری پوشش خدمات کتابداری به نسبت جمعیت در پایین‌ترین سطح خود - ۲۶٫۵٪ قرار دارد...».

کاستیهایی نیز در زمینه آموزش نظامی و پرورش روحیه میهن‌پرستی، در به کارگیری ابزار و روشهای تبلیغ در مسائل مربوط به شکل‌گیری شخصیت افراد از نظر اخلاقی و زیبایی‌شناختی آشکار گردید. ارتباط ضعیفی که با مراکز کار و فعالیت و سازمانهای اجتماعی وجود دارد گوشزد شده است. همچنین به سطح پایین تأمین جامعه از نظر کتاب (به‌طور میانگین ۳۳ کتاب برای هر نفر) و نیز به کمبود شدیدی که کتابخانه‌ها از نظر مواد به زبان تاجیکی، به ویژه برای کودکان دچار آن می‌باشند، اشاره شده است.

در این گزارش وضعیت ناخوشایند تربیت کادر کتابداری نیز ذکر گردیده. ۵۲٫۸٪ از کارمندان کتابخانه‌ها آموزش تخصصی ندیده‌اند، ۵۹٪ آنان کمتر از ۵ سال سابقه کار دارند، حل مسائل مربوط به بهبود امکانات مادی و فنی به کندی

صورت می‌گیرد، ۸۰٪ کتابخانه‌ها در زمستان گرم نیستند، ۷۱٪ از آنها رو به خرابی‌اند و ۲۱٪ نیز به تعمیرات اساسی نیاز دارند.

بی‌شک بسیاری از کاستیهای ذکر شده توسط همکاران وزارت فرهنگ اتحاد شوروی، واقعیت دارند. با این وجود این ادعا را که سطح تأمین جامعه از نظر کتاب و خدمات کتابداری در پایین‌ترین حد خود (۳۳ کتاب برای هر نفر) قرار دارد نباید پذیرفت. به نظر می‌رسد که این برداشت ناشی از فقدان آمارهای دقیق و منظم از کتابخانه‌ها باشد.

اقداماتی که توسط وزارت فرهنگ جمهوری و ارگانهای محلی آن پس از انتشار گزارش مزبور انجام گرفت، حقایق باز هم تأسف آورتری را آشکار ساخت. سیاست جدید آشکاربانی^{۱۸} مسائل حادّی را که در کتابخانه‌های جمهوری وجود دارد مشخص نمود. در این باره باید از دانشمندان و خبرنگارانی که نارسایی‌های جدی را در استفاده از ارزشهای معنوی و از جمله در استفاده از کتاب توسط مراجعه‌کنندگان تشریح کردند، ابراز تشکر کرد.

در ژانویه ۱۹۸۷ گروه‌های ویژه‌ای از وزارت فرهنگ جمهوری با هدف بررسی کیفیت کار مؤسسات آموزشی-فرهنگی و یاری رساندن به آنان عازم ولایات کولاب، کورگان‌تپه و لنین‌آباد [خجند] شدند. در ولایتی پیشرو در برنامه‌های اقتصادی همچون کورگان‌تپه نیز سطح نازل استفاده از ارزشهای فرهنگی به چشم می‌خورد. کتابفروشیها که انباشته از انتشارات ارزشمندند مدتها است که در انتظار خریداران نشسته‌اند. در بسیاری از ناحیه‌ها و نقاط پرجمعیت کتابخانه‌ای با ساختمان استاندارد وجود ندارد. برخی کتابخانه‌ها از روشنایی برق بی‌بهره‌اند. تعداد زیادی از آنان بدون داشتن تجهیزات و لوازم در اتاقکهای کوچکی قرار گرفته‌اند.

یکی از شعبه‌های «شبکه متمرکز کتابخانه‌ها» در ناحیه کویبیشف از مارس ۱۹۸۶ رو به خرابی است. کتابخانه‌های مرکزی به عنوان مراکز کمکهای آموزشی برای کتابخانه‌های ناحیه‌ای، کار بهبود بخشیدن به خدمات کتابداری را به‌طور باید و شاید انجام نمی‌دهند. در بعضی برگه‌های امانت، صورت اسامی گیرنده‌ای

۱۸. «آشکاربانی» اصطلاحی است که تاجیکها به عنوان معادل «گلدسنوست» به کار می‌برند. -م-

به چشم نمی‌خورد، از این رو بر گه‌ها وضعیت واقعی را منعکس نمی‌کند و نتیجتاً در امانت کتاب افزایش مصنوعی مشاهده می‌شود. به عنوان مثال در شعبه شماره ۲۳ در ناحیه کالخورآباد، گردش کتاب طی سال ۱۹۸۶ بالغ بر ۲۷۶ بوده که به مراتب بیش از میانگین کل اتحاد شوروی است. در ضمن پیداست که بسیاری از کتابها مدت مدیدی است از قفسه خارج نشده‌اند و قشری از غبار روی آنها نشسته است.

ترتیب مخازن در کتابخانه‌های بسیاری پاسخگوی نیازهای ابتدایی هم نیست. در نتیجه نه تنها مراجعه‌کننده، بلکه خود کتابداران نیز کتابهای مورد نیاز را نمی‌یابند. بررسی مخازن از نظر موجودی نشان داده است که هنگام تنظیم آنها توجه چندانی به عوامل زبانی، اقتصادی و دیگر عوامل نمی‌شود. مدیران برخی مؤسسات ضرورت تکمیل مداوم مخازن را فراموش کرده‌اند. به عنوان نمونه کتابخانه اتحادیه صنفی روستای «گلستان» در ناحیه کالخورآباد حتی یک کتاب در عرض سه سال اخیر خریداری نکرده است.

وضعیت کتابخانه‌ها در خدمات‌رسانی به کودکان نیز موجب نگرانی است. بنا به یک رشته دلایل مشخص ارائه خدمات به کودکان بر عهده کتابخانه‌های عمومی است، اما در مخازن آنها تعداد کمی آثار کودکان وجود دارد. در مخازن بسیاری از کتابخانه‌ها منابع نامرتبط با زمینه تخصص آنها دیده می‌شود.

نارسانیهایی که در نمونه ولایت کورگان تپه ذکر شد، در مورد دیگر ولایات نیز صدق می‌کند. گزارشهای نشریات ادواری نیز گواه این امر است. مقاله انتقادی روزنامه تاجیکستان ساویتی مورخ ۱۵ ژانویه ۱۹۸۷ با عنوان «سر کفیده - زیرطاقی»^{۱۹} نوشته ک. سلطان‌اف و ن. یادگاری مسائل بسیار جدی را که در عملکرد کتابخانه ولایتی کولاب وجود دارد مطرح ساخت. در این مقاله عمدتاً سخن از حساب‌سازی می‌رود: کتابخانه درباره اقداماتی آمار می‌دهد که انجام نشده‌اند، به مراجعین خیالی کتاب امانت می‌دهد و در این میان کتابهای قیمتی ناپدید می‌شوند. اگر در کتابخانه ولایتی که عهده‌دار خدمات‌رسانی به کارمندان ارگانهای حزبی و شورایی، استادان و دانشجویان مؤسسات آموزشی، پرسنل فنی - مهندسی، روشنفکران صاحب اثر و دیگرانی از این دست است چنین مسائلی

دیده شود پس وضعیت کتابخانه‌هایی که براساس وظایف خود باید به ارائه خدمات به دامپروران و زحمتکشان کالخورها و ساوخوزها پردازند چگونه خواهد بود؟ برای جستجوی پدیده‌های منفی لازم نیست که زیاد دور برویم. این گونه پدیده‌ها را در کتابخانه ملی تاجیکستان نیز به اندازه کافی می‌توان یافت. به جاست مندرجات روزنامه‌های تاجیکستان ساوتی مورخ ۱۳ مارس ۱۹۸۷ و کامونست تاجیکستانا ۲۰ مورخ ۲۰ آگوست ۱۹۸۷ را به یاد آوریم. مراجعه کنندگان کتابها را پاره می‌کنند، کتابهای ارزشمند و کمیاب به ویژه کتابهای به زبان تاجیکی را با خود می‌برند و باز نمی‌گردانند. برخی از جوانان دانشجوی شهر دوشنبه به جای افزودن بر افتخارات کتابخانه ملی صدمات جبران‌ناپذیری بر مخازن آن وارد می‌کنند. باورنکردنی است که بخش عمده خرابکاران را دانشجویان دانشکده حقوق وابسته به دانشگاه دولتی لنین تاجیکستان ۲۸% است. (گزارش وزارت فرهنگ جمهوری تاجیکستان به شورای وزیران، دسامبر ۱۹۸۶). مؤسسات انتشاراتی جمهوری به جای آن که کتابهای متنوعی به زبان تاجیکی منتشر کنند، آثار به زبان روسی را که متقاضی زیادی دارند با تیراژ بالا به چاپ می‌رسانند تا از این طریق برنامه مقررشان را انجام داده باشند.

کیفیت تولید کتاب توسط مؤسسات انتشاراتی جمهوری از وضعیت مطلوبی برخوردار نیست. سنت انتشار اختصاصی کتب برای کتابخانه‌ها^{۲۱} از میان رفته است. تیراژ بسیاری از آثار بدون توجه به تقاضای کتابخوانها و خریداران تعیین می‌شود. برای مثال رمان «اصل جاودانگی» اثر ن. دومباده برنده جایزه لنین به زبان تاجیکی تنها با تیراژ ۳۰۰۰ نسخه منتشر شده است. این تعداد به مراتب از شمار کتابخانه‌های جمهوری نیز کمتر است.

در سال ۱۹۸۷ خلق تاجیک یکصدمین سالگرد تولد ابوالقاسم لاهوتی، یکی از پایه گذاران ادبیات شوروی تاجیک را گرامی داشت. متأسفانه همانطور که در مجله ادبیات و صنعت^{۲۲} اشاره شده، در مخازن کتابخانه شهر که نام این شاعر را بر خود

۲۰. کمونست تاجیکستان - م.

۲۱. به سلت کمبود کاغذ هر از چند گاه کتابهایی به تعداد کتابخانه‌های موجود چاپ و در اختیار کتابخانه‌ها گذاشته می‌شده تا از این طریق چاپ و عرضه کتابهای جدید ادامه یابد. (توضیح از آقای رحیم‌اف)

۲۲. «صنعت» در لهجه تاجیکی به معنای «هنر» نیز به کار می‌رود م.

دارد تعداد ناچیزی از کتابهای او موجود است.

با توجه به وضعیت موجود مسائل بفرنجی پیش روی پژوهشگران کتابداری قرار دارد. مسائل مربوط به چگونگی تکمیل مخازن کتابخانه‌های مؤسسات مختلف و انطباق محتوای مخازن با نیازهای واقعی اطلاعاتی، راه‌حلی تشکیل می‌دهند. این اوضاع انسان را به تفکر وامی‌دارد.

مراجعه کنندگان کتابخانه‌های شهر دوشنبه عمدتاً از جوانان دانشجوی هستند. س. خوخلوف در مقاله خود با عنوان «چیزی نداریم که به آن افتخار کنیم» به مراجعه گاه و بیگاه و نه همیشگی مراجعه کنندگان به کتابخانه فردوسی اشاره می‌کند. باید گفت که در این مورد وضعیت کارها در ولایات، ناحیه‌ها و روستاهای جمهوری که بخش عمده ساکنین آن به فعالیتهای زراعی فصلی مشغولند به مراتب پیچیده‌تر است.

بی‌علاقگی به مطالعه آثار علمی غیرتخصصی و ادبی به حق مورد انتقاد قرار می‌گیرد. آکادمیسین ر. امان‌اف در مقاله «درباره زبان و وظایف ما» مندرج در کامونیست تاجیکستان مورخ ۱۶ اکتبر ۱۹۸۷ مسائل نگران‌کننده‌ای را مطرح ساخته و از جمله به فاصله میان زبان ادبی و زبان محاوره‌ای تاجیکی اشاره می‌کند. به نظر این دانشمند یکی از دلایل این وضعیت در استفاده ناکافی از ارزشهای معنوی و از آن جمله ادبیات نهفته است.

انتشار کتاب، به ویژه آثار ادبی و کتابهای کودکان به راستی بدون توجه به دورنمای روند حرکت جامعه انجام می‌گیرد. وضعیت تأمین کتابخانه‌ها از نظر کتاب که در نگاه اول رضایت‌بخش می‌نماید در واقع خود نیاز به بازنگری دارد. رشد کمی منابع نامرتب با تخصص کتابخانه‌ها که مورد تقاضای مراجعه کنندگان هم نیستند، تنها بر نمودارها تأثیر می‌گذارد. همانطور که می‌دانیم حدود ۶۰٪ جمعیت جمهوری ما را تاجیکها تشکیل می‌دهند، اما سهم کتابهایی که به زبان تاجیکی هستند علمی را می‌طلبند. کارمندان کتابخانه‌ها شاهد سطح نازل معلومات کتابداری و کتابشناختی مراجعه کنندگان خود هستند. اقداماتی که در زمینه ترویج آگاهیهای کتابداری و کتابشناختی به عمل می‌آید، نتیجه مورد نظر را به دست نمی‌دهند. در بیشتر مؤسسات آموزشی جمهوری «اصول کتابداری و کتابشناسی»

تدریس نمی‌شود، گرچه کتاب آموزشی آن چند سال پیش منتشر شده است. در عملکرد کتابخانه‌های مؤسسات آموزشی نیز عقب‌ماندگی‌های شدیدی به چشم می‌خورد. بدون وارد شدن به جزئیات یاد آوری می‌کنیم که مؤسسات آموزشی به‌طور کامل از تولیدات مؤسسات انتشاراتی جمهوری، به ویژه آنهایی که به زبان تاجیکی هستند نگهداری نمی‌کنند. موجودی مخازن در کتابخانه‌های این مؤسسات با روشهای هزار سال پیش مشخص می‌گردد. وجود این یا آن اثر در مخزن با مراجعه به حافظه معلوم می‌شود. نتیجه آن که در کتابخانه‌های مؤسسات آموزشی، به ویژه در کتابخانه‌های مدارس، دیوار بلندی بین مخازن و مراجعه‌کنندگان جوان کشیده شده است.

به عقیده ما کتابخانه‌های هر ناحیه‌ای، بدون در نظر گرفتن وابستگی اداری، شبکه کتابخانه‌ای واحدی را تشکیل می‌دهند. از طرفی برهم زدن یا هر نوع تغییر حتی در کوچکترین جزء ساختاری شبکه پیامدهای مشخصی را به دنبال خواهد داشت. این پیامدها احتمالاً نه تنها در مسائل سازمانی و یا در محتوای کار، بلکه در نتایج عملکرد شبکه نیز بروز خواهند کرد. به عنوان مثال چنانچه کتابخانه یک مدرسه یا آموزشگاه عالی نتواند پاسخگوی نیازهای مراجعه‌کنندگان خود باشد، یک بی‌اعتمادی کلی نسبت به کتابخانه‌ها و کارمندان آنها در مراجعه‌کنندگان خود بوجود می‌آورد. کتابخانه‌های مؤسسات آموزشی، نظر به موقعیتی که در زیرساخت جامعه دارند موظفند که در وهله نخست همراه با کتابخانه‌های مدارس پایه‌های جهان‌بینی مارکسیست - لنینیستی را در نسل رو به رشد بنیان نهاده، او را برای کار مفید اجتماعی آماده سازند. کتابخانه‌هایی که عهده‌دار خدمات‌رسانی به دانش‌آموزان، محصلین آموزشگاههای تخصصی متوسطه و دانشجویان آموزشگاههای عالی هستند بر مبنای وابستگی سازمانی خود جزء تشکیلات این آموزشگاهها بوده و وظیفه دارند در تحقق اهداف اصلی آنان همکاری کنند.

آشنا کردن متخصصین آینده شاخه‌های اقتصاد ملی، دانشمندان و در یک کلام مصرف‌کنندگان فعال اطلاعات مستند با فرهنگ کتابداری و کتابشناختی، نخستین هدف کتابخانه‌های مؤسسات آموزشی است. اما وضعیت کتابخانه‌های این مؤسسات بحرانی‌تر از آن است که ما می‌پنداریم. کتابخانه‌هایی که به خوبی مجهز شده و به نحوی جالب‌ترین شده باشند اندکند. نقش کتابداران مصنوعاً محدود شده

و کار جاری تنها به امانت دادن مکانیکی کتاب خلاصه می‌شود.

بسیاری از مسائل تنها با روش علمی قابل حل‌اند. کتابخانه‌شناسی، شناخت کتابشناسی و علم کتاب در تاجیکستان به برخی موفقیتها نیز دست یافته است. بعضی از استادان دانشکده کتابداری صاحب درجات و عناوین علمی‌اند. آنها مسائل مختلف مربوط به کتابداری را مورد پژوهش قرار داده‌اند. آثار علمی این دانشمندان به شکل مجموعه‌هایی منتشر می‌شود و امکانات نشریات ادواری نیز مورد استفاده قرار می‌گیرند. اما در اینجا نیز نارساییهای مشخصی وجود دارد. بسیاری از پژوهشها به‌طور نامنظم انجام می‌گیرند و ارتباط منطقی بین کارهای انجام شده دنبال نمی‌شود. موضوع انتشار یک مجله علمی - عمومی در زمینه کتابداری بارها مطرح شده و همچنان مطرح است. در صفحات نشریات ادواری جمهوری ما تقریباً هیچ مقاله‌ای درباره تجربیات پیشرفته کتابداری به چاپ نمی‌رسد. روزنامه «ادبیات و صنعت» ارگان وزارت فرهنگ توجه کمی به مسائل اجرایی خدمات کتابداری نشان می‌دهد.

از طرف دیگر تکامل خدمات کتابخانه‌ها در گروه گسترش ساختمانهای آنها است. وجه مشخصه جمهوری ما افزایش شدید جمعیت، ساخت جمعیتی نسبتاً جوان و سهم ناچیز جمعیت شهری است. رشد جمعیت روستایی هم معلول افزایش سریع جمعیت از طریق زاد و ولد و هم مهاجرت نسبتاً کم از روستا به شهر است. سطح پایین مهاجرت به شهر نیز تا اندازه‌ای بستگی به میزان بالا زاد و ولد دارد. از این رو شک نیست که بهبود فعالیت کتابخانه‌ها می‌باید با احداث کتابخانه‌های جدید در مناطق روستایی همراه باشد. جای خوشحالی است که وزارت فرهنگ جمهوری براساس برنامه بلندمدت توسعه مؤسسات آموزشی - فرهنگی افتتاح ۲۳۷ کتابخانه عمومی جدید (۱۱۶ کتابخانه شهری و ۱۲۱ کتابخانه در ترکیب مجتمعهای فرهنگی روستایی) را در نظر گرفته است. باید برای سازمانهای محلی آرزوی موفقیت در تحقق برنامه فوق را نمود. در این مورد ضروری است که از استقرار کتابخانه‌ها در ساختمانهای نامناسب، کاری که به هنگام احداث بناهای فرهنگی ما سابقه داشته است خودداری کرد.

مسئله دیگر که موفقیت کتابداری در گرو آن می‌باشد، کیفیت پرورش کادر

کتابدار است. دانشکده کتابداری دانشگاه هنر، گروه‌های کتابداری مؤسسات آموزشی - فرهنگی و آموزشگاه موسیقی لندن آباد به پرورش متخصصین در سطوح عالی و متوسطه مشغولند. دانشجویان اعزامی جمهوری ما در انستیتوی فرهنگ مسکو آموزش دیده‌اند. دانشگاه هنر سهم آشکاری در تغییر نسبت میان کتابداران با تخصص بالا و کتابداران با تخصص متوسط داشته است. فارغ‌التحصیلان بسیاری با موفقیت در سمت‌های پرمسئولیت شبکه کتابخانه‌های وزارت فرهنگ کار می‌کنند. با این وجود کمبود شدیدی از نظر کادرهای باتخصص بالا حس می‌شود. ۵۸٫۲٪ کارمندان کتابخانه‌های این شبکه آموزش تخصصی ندیده‌اند و کتابدارانی که تنها آموزش متوسطه عمومی را گذرانده‌اند، بسیارند. همین وضع در کتابخانه‌های شبکه‌های دیگری مشاهده می‌شود. در شبکه کتابخانه‌های وزارت آموزش ملی ۱۷۱۲ نفر کار می‌کنند. ۴۰٫۲٪ از آنها فارغ‌التحصیلان آموزش عالی هستند که از این درصد تعداد کمی دوره‌های تخصصی را گذرانده‌اند. ۴۹۰ کتابدار کتابخانه‌های مدارس، یعنی ۲۸٫۲٪ را فارغ‌التحصیلان مدارس عمومی تشکیل می‌دهند.

استخدام فارغ‌التحصیلان دانشگاه هنر و دیگر آموزشگاهها نیز با پاره‌ای مشکلات روبه‌رو است؛ نبود امکانات معیشتی و مسکن و به کارگماری متخصصین جوان در سمت‌های با دستمزد پایین سبب ناپایداری بسیاری از این فارغ‌التحصیلان است. به همین دلیل شمار زیادی از متخصصین جوان تغییر تخصص داده و خود را به دیگر بخشها منتقل می‌کنند.

تجزیه و تحلیل تنها برخی از سمت‌گیرهای کتابداری در مرحله کنونی نشان داده است که نبود تمرکز اداری بین کتابخانه‌ها و نیز عدم برخورد یکسان سازمانی - اداری به امر انجام وظایف اجرایی، ترسیم یک تصویر واقعی از وضعیت موجود را ناممکن می‌سازد. در نتیجه تعداد کتابخانه‌های واقعاً دایره، وضعیت مخازن، ترکیب مراجعه‌کنندگان، توصیف کمی و کیفی اقدامات در دست اجرا و غیره دچار تحریف است. هم از این روست که نظریه پیشنهاد شده از سوی متخصصین پیشرو مبنی بر ایجاد شبکه واحد کتابخانه‌ها در واقع همسو با مقتضیات زمان است. ایجاد چنین شبکه‌ای در سطح جمهوری می‌تواند بسیاری از مسائل مورد بحث را که نتیجه پراکندگی سازمانی است حل نماید. در این صورت غنای مخازن و نیز منابع

اطلاعات کتابداری - کتابشناختی به نحو مؤثرتری مورد استفاده قرار خواهد گرفت. همچنین توانایی بالقوه علمی - آموزشی موجود در جامعه قادر خواهد بود با سرعت عمل به حل مسائل کتابداری یاری برساند. در این میان مسائل مربوط به توزیع متناسب کتابخانه‌ها باید همچنان در الویت باقی بماند.

جامعه کتابداری ضرورتاً می‌باید به فکر پرورش کتابخوانان بالقوه نیز باشد. این وظیفه‌ای است که عمدتاً باید توسط کتابخانه‌های مدارس و کودکان انجام پذیرد. باید تدابیر مؤثری در جهت ارتقاء فرهنگ خدمات کتابداری اتخاذ نمود. باید در رشد فرهنگ کتابداری - کتابشناختی مراجعه‌کنندگان همکاری کرد. باید مخازن را بر پایه اصول علمی و تخصصی تکمیل نموده و سهم نوشته‌ها و آثار به زبان تاجیکی را افزایش داد. باید به تهیه کتابهای آموزشی و کتابشناسی‌هایی درباره مبرمترین مسائل اجتماعی - اقتصادی و سیاسی برای کتابداران توجه خاص مبذول داشت. نحوه برخورد با کتابدار نیز نیازمند تحول است. باید به کتابدار به عنوان یک کارشناس در تخصصی گسترده نگریست. کارشناسی که محتوای کار وی متمرکز ساختن ارتباط حرفه‌ای متخصصان در رشته‌های گوناگون اقتصاد ملی است. نهایت وظیفه حساس حل مسائل علمی - کاربردی از طریق ایجاد رابطه میان آثار چاپی و مصرف‌کنندگان آن و نیز آموزش و هدایت مصرف‌کنندگان کنونی اطلاعات علمی، عمومی و هنری و ادبی، برعهده کتابدار گذاشته شده است.